

“אתן לך מלך באפי”

המניעים לבחירתו של שאול והתאמתו למלוכה

א. הקדמה

מאמר זה נכתב בעקבות מאמרה של רות פז 'בחירתו של שאול והתאמתו למלכות'¹. כוונתו להצביע על בחינות הפוסלות את שאול ממלוכה, לצד בחינות התאמתו שציינה רות פז. בחתימת דברינו ננסה לעמוד על פשרה של שניות זו. על פי דרכנו נציג פתרונות לשתי בעיות מרכזיות בספר שמואל: א. בעיית היחס הדו-ערכי, לכאורה, למוסד המלוכה². ב. בעיית הזיקה בין חטאיו של שאול לבין עונש הדחתו מהמלוכה³.

מאחר שמאמרה של רות פז בכלל דברינו, נפתח בתמצית דבריה. מאחר שה' עצמו ייעד את שאול למלוכה (שמו"א, ט', טו-יז), מניחה הכותבת שבחירה זו מעידה על התאמתו של שאול לקריטריונים שבדברים, "יז, יד-כ. בקשר לזה היא מציינת שבאומרו "פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו" (שמו"א, ט', ה), הוא מקיים "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים, י"ז, כ); בעוד שלנערו "רבע שקל כסף" (שמו"א, ט', ח) אין בידי שאול מאומה - כנגד "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" (דברים, י"ז, יז); וכנגד "ולא ירבה לו נשים" (דברים, י"ז, יז) מתעלם שאול מן הנערות המתאמצות לשאת חן בעיניו (שמו"א, ט', יא-יד).

גם העובדה ששאול מגיע למלכות בעקבות אתונות, נדרשת על-ידי הכותבת בהתאמה ל"לא ירבה לו סוסים" (דברים, י"ז, טז). לדבריה "קיים ניגוד עקבי ועקרוני בין הערכים הקשורים בדמותו של החמור במקרא, לבין הערכים הקשורים בסוס"⁴.

1 מגדים ח, עמ' 35-43.

2 "כלי יקר" לדברים, י"ז, טו, מציג את הבעיה בלשון זו: "רבים אומרים מי יראנו טוב, ביאור מספיק על הספק הגדול... שאם היה רצון ה' שלצדק ימלוך כשיחפוץ מהם, א"כ למה נתרעם עליהם שמואל הנביא, וה' עמו, כששאלו להם מלך?...".

3 הבעיה מתעוררת בעיקר לאור חטאיו החמורים של דוד בפרשת בת-שבע, שלא גרמו להדחתו. ראה עוד להלן, הערה 29.

4 רות פז (לעיל, הערה 1), עמ' 38. בעניין זה נעיר, כי לענייננו חשובה האבחנה העולה משירת דבורה (שופטים, ה'), שבה הסוסים מייצגים את המלחמה, ואילו האתונות מייצגות את השלום ואת מעמדם של השופטים (פס' י בהשוואה לפס' כב). לעניין זה משמעותית העובדה ששאול אינו מוצא את האתונות, כפי שיובהר להלן (השווה הערה 13).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

למרות התאמת תכונותיו לנדרש בדברים, י"ז, יש להפוך את שאול "לאיש אחר" (שמו"א, י', ו), ולתקן בו פגמים העלולים להכשילו בתפקידו כמלך: (א) יש לאזן את עוונותיו היתרה, במידה ראויה של הכרת ערך עצמית (שם, ט"ו, ז); (ב) יש לאזן את נמיכות רוחו, המתבטאת בהיסוסיו לבוא אל הנביא ללא תשורה, למרות ששמואל מפורסם כמי שאינו לוקח "מיד איש מאומה" (שם, י"ב, ד); (ג) יש לחדד את כושר הבחנתו הלקוי, המוכח מן העובדה שאינו מזהה את שמואל (שם, ט', יח-יט), למרות סימני ההיכר הבולטים - מעילו והמורה שלא עלה על ראשו (שם, א', יא; ב', יט; כ"ח, יד). לדעת הכותבת נועדו שלושת האותות הנזכרים בפרק י', לתקן בשאול את הפגמים האלה.

עד כאן ממאמרה של רות פז⁵, ולהלן נעמוד על כך שההתאמה למלכות נבחנת גם - ובעיקר - לפי ההשקפה אודות מקור סמכותו של המלך ואודות גבולותיה של סמכות זו, וכי לפי אמת מידה זו אין שאול מתאים למלוכה.

ב. המלך יושב "על כסא ה'"

בפרשת המלך נאמר: "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו" (דברים, י"ז, טו), ופסוק זה כולל הוראה המחייבת את המלך ואת העם להכיר בכך שה' - ולא העם - הוא המעניק למלך את סמכותו למלוך⁶. תפקידו של המלך הארצי, לפי זה, אינו אלא לייצג את מלכות ה' על ישראל שמקורה בברית סיני: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות, י"ט, ו) - היינו: ישראל הם ממלכתו של ה', והוא מלכם.

הנציג הארצי של מלכות ה' אמור לייצג בעיקר את בחינת "שפוט כל הארץ" (בראשית, י"ח, כה) שבמלכות זו⁷ - אם בעשיית משפט, כדוד ושלמה, ואם בשקידה על תקנת מערכת המשפט, כיהושפט⁸. בהקשר זה יש להבין את המצווה: "וכתב לו את משנה התורה הזאת... וקרא בו כל ימי חייו וכו'" (דברים, י"ז, יח-כ) כמיועדת גם להכשיר את המלך לשפוט בהתאם ליחוקי האלקים ותורותיו⁹ (על-פי שמות, י"ח, טז).

רעיון זה מומחש במלכות שלמה המגדיר את תפקידו כמלך: "לשפוט את עמך" (מלכ"א, ג', ט), ושי'אולם הכסא' בארמונו הוא גם 'אולם המשפט' (שם, ז', ז). הדברים משתקפים אף בברכתה של מלכת שבא, המברכת את ה' על "אשר חפץ בך לתתך על כסא ישראל... לעשות משפט וצדקה" (שם, י', ט). בזכות אלה נאמר עליו: "וישב שלמה על כסא ה' כו" (דבה"א, כ"ט, כג), ובלשונו של דוד: "ויבחר בשלמה בני לשבת על כסא מלכות ה' על ישראל" (דבה"א, כ"ח, ה).

5 מבט אחר - באותה מגמה, ובעקבות חז"ל - מוצג אצל: י' בכרך, מה בין שאול לדוד, ירושלים, תש"ל. ראה בעיקר עמ' 95-94.

6 ו"שום תשים עליך" מתפרש כקבלת מרות, ולא כהענקת סמכות, כמה ששינוי: "שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך" (משנת סנהדרין, סוף פרק ב').

7 כלשון הדרישה בירמיה, כ"א, יב, למלכי בית דוד: "דינו לבקר משפט", וכלשון ישעיה, ל"ב, א: "הן לצדק ימלך מלך".

8 דוד - שמו"ב, ח', טו; שלמה - מלכ"א, ז', ז; י"ט; יהושפט - דבה"ב, י"ט, ה-י.

9 כמה ששינוי: "...וישב בדין - היא עמו" (משנה, סנהדרין, ב', ד).

האם ניתן לייחס גם לשאול השקפה זו על מקור הסמכות ועל גדרי המלוכה? כבר מתגובתו לבשורת המלוכה מפי שמואל, משתמעת תשובה שלילית. שאול מגיב בתמיחה: "...הלא בן ימיני אנכי, מקטני שבטי ישראל" (שמו"א, ט', כא), ואילו תלה את המלוכה בבחירת ה', לא היה מייחס משמעות לגודל שבטו ולמעמדו בין השבטים. בהתייחסות לקוטנו של שבט בנימין נרמזת מלחמת האחים שאירעה עקב מעשה פילגש בגבעה והחרם שהוטל על שרידי השבט בעקבות אותה מלחמה (שופטים, כ', מו-מוז; כ"א, א). על רקע זה ניתן לשמוע בתגובת שאול גם נימה של תמיחה: הכיצד ימליכו השבטים עליהם בן לשבט שהוחרם על ידם?

השקפתו של שאול, שהמלך יונק סמכותו מן העם, עולה ביתר בהירות מווידוי בעקבות המלחמה בעמלק: "חטאתי... כי יראתי את העם ואשמע בקולם" (שמו"א, ט"ו, כד). יראה זו של שאול את העם אינה מתפרשת כחולשת אופי, או כהיעדר אומץ לב, שכן עד שהרוח הרעה תוקפת אותו, בעקבות משיחתו של דוד (שמו"א, ט"ז, יב-יד), מבליט הכתוב דווקא את סגנונו הנחרץ בהנהגת העם, ואת אומץ לבו, כגון בגיוס העם לעזרת יבש גלעד (שמו"א, י"א, ו-ז) ובנכונותו לתקוף את הפלשתים עם 600 איש (שם, י"ג, טו; י"ד, כ). על כורחנו נאמר, שהפניעה לרצון העם נובעת מהשקפתו הבסיסית של שאול, כי הוא יונק את סמכותו מן העם, ושעל כן אינו אלא כלי להגשמת רצונם.¹⁰

משעמדנו על כך ששאול תולה בעם את מקור הסמכות למלך¹¹, מובנת התעלמותו משתי הפעמים שהומלך על-ידי ה' - באמצעות שמואל ובאמצעות הגורל¹² - שבעקבותיהן הוא שב לחרוש שדותיו כאחד העם (שמו"א, י"א, ה). רק משהומלך בגלגל על-ידי "כל העם" (שמו"א, י"א, טו) הוא מתחיל לתפקד כמלך: מגייס צבא קבע ומפקיד שליטתו בידי יורש העצר (שמו"א, י"ג, א-ב). אשר לעשיית משפט, אין לזה זכר בכל תקופת מלכותו¹³.

ג. המלך ו"אלהי מערכות ישראל"

המלך האידיאלי יושב, כאמור, "על כסא ה'", ואמור לייצג את מלכותו, אבל לא כל הפונקציות של מלכות ה' על ישראל מסורות למלך הארצי. ה' צבאות לבדו נשאר "אלהי מערכות ישראל" (שמו"א, י"ז, מה), כמו שנאמר לעניין יהושפט: "כי לא לכם המלחמה, כי לאלהים"¹⁴ (דבה"ב, כ', טו). נציגו האנושי אינו מוסמך ליזום מלחמות על דעת עצמו, מבלי לשאול בה' באמצעות נביא¹⁵, או באמצעות האפוד¹⁶, או בדרך אחרת¹⁷. מטעם זה אין

10 פגם זה בהשקפתו מובלט על רקע דוד המוצג כנוקט עמדה תקיפה כשאנשיו דורשים שלא כהוגן (שמו"א, כ"ד, ז; ל, כד).

11 ראה עוד להלן, בסקירת מלחמת עמק האלה.

12 שמו"א, י, א; כ-כא. לפי רש"י נגלה רצון ה' באמצעות גורל, ולפי רד"ק - באמצעות האורים.

13 ואולי נרמז הדבר בעובדה שאינו מוצא את האתונות, המסמלות את מעמד השופטים. ראה לעיל, הערה 4.

14 השווה הכרזת דוד: "...כי לה' המלחמה" (שמו"א, י"ז, מז).

15 כגון שאול במלחמת מכמש, שהיה מנוע מלהילחם, עד ששמואל יאשר בשם ה' את היציאה לקרב; וראה להלן.

16 כגון דוד, השואל באמצעות האפוד אם לרדוף אחר העמלקים (שמו"א, ל, ז-ח).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

השעה כַּשְׂרָה להמליך מלך בתקופה של מלחמות (דברים, י"ז, יד), וגם אחרי הכיבוש וההתנחלות "לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה" (דברים, י"ז, טז). מלך המייסד צבא קבע, ומציידו בסוס ורכב, פולש לתחומו הבלעדי של "אלהי מערכות ישראל" ומחנך את עמו לבטוח בעצמה פיסית - כמו המצרים שבטחו ב'סוס פרעה רכבו ופרשיו' (על-פי שמות, י"ד, כג) - ובכך הוא משיב אותם, **בהכרתם** למצרים¹⁸.

אכן, רק לעתים נדירות מושיע אלוהי מערכות ישראל את עמו מבלי שילחמו בעצמם (בחנית: "ה' יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרֹשׁוּן" - שמות, י"ד, יד). אבל המלך נדרש להכיר בכך שגם אם ה' מוציא לפועל את המלחמה באמצעות העם, אין ההכרעה תלויה בחרבו של יהושע, אלא בידיו של משה (שמות, י"ז, יא-ג).

ד. שאול ו'אלהי מערכות ישראל'

הפסוקים המסכמים את פועלו של שאול כמלך (שמו"א, י"ד, מז-נב), מתייחסים רק לגיוס צבא קבע, למינוי שר צבא ולמלחמות, שבאמצעותם 'לכדי' שאול את המלוכה על ישראל¹⁹. נמצא, שבניגוד לנדרש רואה שאול את המלוכה כפונקציה צבאית, ואת המלחמה כתפקידו של המלך. ניתן לומר, שכל הפרקים המתארים את מלחמותיו נכתבו במגמה של ביקורת, ועל-מנת להציגו כבלתי ראוי למלוך בשל סטיות אלו בהשקפתו. להלן נסקור את מלחמות יבש גלעד, מכמש, עמלק ועמק האלה, ונעמוד על הביקורת הנרמזת בכל מקרה.

מלחמת יבש גלעד (שמו"א, פרק י"א)

בעקבות האולטימטום של נחש העמוני (שמו"א, י"א, ב) פונים זקני יבש גלעד לעזרה אל תושבי הגבעה, הקשורים בהם בקשרי חיתון וחבים להם חוב מוסרי (שופטים, כ"א, ה-ד). בקשת העזרה מושמעת "באזני העם" (ד), ולא באוזניו של שאול שעדיין אינו רואה עצמו מלך. מצוקתם נודעה לו בשובו "אחרי הבקר מן השדה" (ה), והוא מנתח את הבקר²⁰ ומכריז - בהחלטה ספונטנית - על גיוס כללי המלווה באיום: "אשר איננו יצא אחרי שאול ואחר שמואל כִּה יַעֲשֶׂה לְבַקְרוֹ" (ז).

בתיאור היזמה הספונטנית אין הכתוב מתכוון לפאר את מנהיגותו של שאול, אלא להציגו כמי שמקבל החלטות הקשורות במלחמה על דעת עצמו, ובלי לשאול בה²¹. שרובו שמו של שמואל בהכרזת הגיוס, מבלי שנשאל, משול להבאת הארון לשדה המערכה

17 באמצעות חלומות (שמו"א, כ"ח, ה), או כגון האות שקובע יהונתן במלחמת מכמש כדי לגלות את רצון ה' (שמו"א, י"ד, ח-ו).

18 אין לפרש שיבה זו כמשמעה, כי הסוחרים היחידים אינם "העם", וניתן לבצע את יבוא הסוסים גם באמצעות המצרים.

19 כלומר: קנה את לבם, ובעיקר לב הנשים, שהלבישן "שני עם עדנים" משלל המלחמות (שמו"ב, א', כד). מטעם זה הוא נחרד כשהן נותנות לדוד הרבבות, ואומר: "ועוד לו אך המלוכה" (שמו"א, י"ח, ח).

20 כנראה בהשראת ניתוח גוויית הפילגש בגבעה, שבעקבותיו התגייסו השבטים (שופטים, י"ט, כט - כ, ב)

21 שוב מוצג שאול בניגוד לדוד, שאפילו במרדף נגד העמלקים ששבו את נשותיו אינו יוצא עד שהוא שואל בה' - ולמרות שאנשיו מבקשים לסוקלו (שמו"א ל', ו-ח). דוד ראוי אפוא לדברי אביגיל: "כי עשה יעשה ה' לאדני בית נאמן, כי מלחמות ה' אדני נלחם" (שמו"א, כ"ה, כח), ואילו שאול פסל עצמו למלוכה. השווה מלבי"ם, שמו"ב, ה', כד (בעקבות מדרש שוחר-טוב לתהילים, כ"ו, ב).

במלחמת אפק - שגם אותה יזמו ישראל מבלי לשאול בה', למרות ששמואל כבר נודע כנביא²².

בעקבות הניצחון מכריז שאול: "היום עשה ה' תשועה בישראל" (פס' יג). ושמואל מדמה שלפחות בדיעבד מכיר שאול בה' כאלוהי מערכות ישראל, ועל כן שמואל מכריז: "לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה" (פס' יד). לא לחידוש מלכותו של שאול מכוונת הכרזה זו - שהרי מה צורך בזה אחרי שהומלך פעמיים? - אלא להתחייבות מחודשת להכיר בה' כאלוהי מערכות ישראל ולכפר בזה על חטא הדרישה למלך לוחם²³, ועל הזמנה, שלא על פי ה', לצאת למלחמה נגד העמונים. שמואל בוחר לצורך זה בגלגל, כי שם נגלה להם ה' כ"אדון כל הארץ" במעבר הירדן (יהושע, ג', ו), וכאלוהי מערכות ישראל בכיבוש יריחו הסמוכה (יהושע, ו').

בדיעבד הוסיפו שם ישראל חטא על פשע, והמליכו את שאול כמלך בחסד העם ולא בחסד עליון. כנגד זה נאמר: "וישמח שם שאול וכל אנשי ישראל עד מאד" (פס' טו). שמואל, היוזם, אינו נמנה עם השמחים. אדרבה, הוא תוקף אותם בנאום תוכחה חריף (שמו"א, י"ב), ובאמצעות קולות ומטר בקציר חיטים הוא מזכיר להם את מעמד הר סיני, שבו קיבלו עליהם את עול מלכות ה'. על רקע תזכורת זו מצטייר חטאם בדומה לחטא העגל בסיני, שבעקבותיו היו אמורים להישמד, ורק תפילת משה הצילה אותם (שמות, ל"ב, י-יד). זה טעם הפנייה של העם אל שמואל: "התפלל בעד עבדיך אל ה' אלהיך ואל נמות וכו'" (שמו"א, י"ב, יט).

מלחמת מכמש (פרקים י"ג-י"ד)

שאול ויהונתן מתגרים בפלשתים המגייסים צבא עצום (שמו"א, י"ג, ה). במהלך שבעת ימי ההמתנה לשמואל²⁴ משתמטים המגויסים ממחנה שאול. על סף הופעתו של שמואל מחליט שאול להקדים את היציאה לקרב בטרם יפוצו הנותרים - "כשש מאות איש" (י"ג, טו) - והוא מעלה את העולה²⁵ ששמואל אמור להעלות אותה. העלאת העולה - תוך חיקוי מעשהו של שמואל כשהפלשתים תקפו את ישראל במצפה (שמו"א, ז', ו-ט) - נועדה כביכול 'להביא' את ה' למערכה ששאול יזם אותה. הדבר מזכיר שוב את הבאת הארון למלחמת אפק (שמו"א, ד', ג-יא). ההמתנה לשמואל עד סף הופעתו, ולא עד בכלל, מעלה מחדש את האסוציאציה לחטא העגל, שגם הוא התרחש על סף ירידתו של משה (שמות, ל"ב, א; ז).

נוסף לביקורת על ההחלטה לצאת לקרב בזמתו, נרמזת ביקורת נוספת העולה מהשוואת פרשה זו לפרשת גדעון. בשני המקרים ניצב ישראל מול אויב עצום כל-כך (שמו"א, י"ג, ה - בהשוואה לשופטים, ו', ה), עד שהם מתחבאים (או מניסים יבולם) במנהרות ומערות מצדות וחוחים (שמו"א, י"ג, ו - בהשוואה לשופטים, ו', ב). בדומה

22 שמו"א, ד', א-ד; השווה להלן, לעניין מלחמת מכמש.

23 ראה להלן, לעניין פשר השניות בבחירת שאול.

24 בהתאם להוראה שקיבל במעמד משיחתו (שמו"א, י', ח), וראה מה דרשו בזה במדרש שוחר-טוב לתהילים, כ"ז. ראה גם רד"ק לשמו"א, י', ח.

25 רד"ק לשמו"א, י"ג, ט: "לא חטא בזה, כי היתר הבמות היה, וזר מקריב בבמת יחיד".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לצבאו של שאול הולך ופוחת גם צבאו של גדעון (שמו"א, י"ג, ח, טו - בהשוואה לשופטים, ז', ג-ו) עד כי נותרה מחצית מן המניין ששרד לשאול, אבל בעוד שגדעון 'מחמשי' את הנותרים בסמלי מעמד הר סיני (שופרות ולפידים)²⁶, ותוקף מתוך אמונה באלוהי מערכות ישראל, חושף שאול את השקפתו הרציונלית שהמלחמה היא עניין לגייסות, ומתרץ את קוצר רוחו: "כי ראיתי כי נפץ העם מעלי... ואמר עתה ירדו פלשתים אליי" (י"ג, יא-יב). הביקורת הנרמזת בעניין זה מובלטת על רקע הכרזת יהונתן באוזני נערו: "כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט" (י"ד, ו), ועל רקע העובדה שבסופו של דבר הוכרעה המלחמה באמצעות שניים אלה לבדם²⁷, וגם שש מאות הלוחמים ששרדו לשאול נתגלו כמיותרים... שני חטאים אלה - הפלישה לתחומו הבלעדי של אלוהי מערכות ישראל, וההתייחסות למערכות ישראל במונחים רציונליים של כוח פיסי - פוסלים את שאול מלשבת "על כסא ה'", ולכן מכריז שמואל: "ועתה ממלכתך לא תקום" (י"ג, יד).

מלחמת עמלק (פרק ט"ו)

להבדיל ממלחמות ישראל שה' נלחם להם, מלחמת עמלק היא מלחמתו של ה' שישארל מצוים להילחם לו, כביכול (שמות, י"ז, טז; דברים, כ"ה, יט). מלחמה זו מהותית למלכות ה', כי ידו של עמלק מושטת לערער את "כס יה"²⁸, ולפיכך על המלך הארצי מוטלת החובה להוציא מלחמה זו לפועל, כדי שלא ייצג מלכות מעורערת, ועל מנת שכיסא ה' שהוא יושב עליו יהיה שלם. מלך שיהפוך את מלחמת ה' בעמלק למלחמה של אינטרסים אנושיים, גודע את הענף שהוא יושב עליו ופוסל עצמו מלשבת "על כסא ה'". בעקבות מלחמת שאול בעמלק מכריז שמואל: "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך" (ט"ו, כח), וחטאיו של שאול המצדיקים גזר-דין זה²⁹ הם במהותם שלושה: א. שאול מתייחס למלחמה זו כלמלחמת אינטרסים אישיים או מדיניים, דבר הלמד מהחייאת אגג (שמו"א, ט"ו, ט) ומהצבת היד' בכרמל (שם, יב). על מניעיו בהחייאת אגג נוכל ללמוד מההשוואה לאינטרסים המדיניים המנחים את אחאב כשהוא מחייה ומשחרר את בן-הדד (מלכ"א, כ', ל-לד). בהצבת היד, שנועדה לפאר את ניצחונו³⁰ - גילה שאול שלא נלחם את ה"מלחמה לה' בעמלק" (שמות י"ז, טז), אלא את מלחמת עצמו. ב. לפני הקרב פוקד שאול את צבאו (ט"ו, ד)³¹, ושוב הוא מגלה דעתו שהמלחמה היא עניין ליחסי כוחות פיסיים. בכך הוא מתעלם הן מלקח מלחמת מכמש, והן ממלחמת עמלק הראשונה שהייתה תלויה בידיו של משה ולא בחרבו של יהושע (שמות, י"ז, יא-יג).

- 26 שופטים, ז', טז; אפשר שהכתוב מציין כי הנותרים לשאול הם כפליים משל גדעון בכוונה להדגיש את כישלונו בניסיון.
27 שמו"א, י"ד, יג-טז, כ. לאור דבריו והתנהגותו היה יהונתן ראוי למלוד, אלא שמרצונו ויתר על המעיל, המסמל מלוכה, לטובת דוד (שמו"א, י"ח, ד).
28 כך נראה לפרש את הפסוק "כי יד על כס יה" (שמות, י"ז, טז). השווה פסיקתא רבתי, י"ב: "כיוון שפשט ידיו של עמלק בכיסאו של הקב"ה וכיו"ו".
29 להגדרת הבעיה ראה יומא, כב, ע"ב: "אמר רב הונא וכיו"ו, ור"י אלבו, ספר העיקרים, מאמר רביעי, כו.
30 נראה, שעניינה של יד' זו דומה לזה של יד אבשלום (שמו"ב, י"ח, יח) - מצבת זיכרון.
31 כשנכשל דוד בחטא דומה (שמו"ב, פרק כ"ד) היה ראוי להיגנף לפני אייביו (שם, פסי יג).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ג. השלל ששאל לוקח לרצות את העם (שמו"א, ט"ו, ט, כא, כד) מסגיר את השקפתו הבסיסית, שמהם הוא יונק את סמכותו למלוך, ושעל כן אינו אלא כלי להגשים את רצונם. הוא אמנם מתוודה: "חטאתי... כי יראתי את העם ואשמע בקולם"³² (כד), אבל אינו בגדר "ומודה ועֶבֶב יֶרְחַס" (משלי, כ"ח, יג), כי בפרשת דוד וגלית הוא עדיין מתגלה כמחזיק בהשקפתו שהעם הוא המעניק למלך את המלוכה - כפי שיובהר להלן.

מלחמת עמק האלה (פרק י"ז)

בפרשיות הקודמות ראינו את החשיבות שמייחס שאל למספרם של הלוחמים, ואילו בפרשה זו מוצגת התרשמותו מכוחו הפיסי של גלית, מחימושו ומאימונו (שמו"א, י"ז, ד-יא, לג)³³. הביקורת הנרמזת בעניין זה מובלטת על רקע קריאתו של דוד: "אתה בא אליי בחרב ובחנית ובכידון, ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חרפת" (מה).

כשהנשים שרות: "הִקָּה שֶׁאֹל בֶּאֱלֹפֵי וְדוֹד בְּרַבְבְּתִיּוֹ" (י"ח, ז), נחרד שאל ואומר: "נתנו לדוד רבבות, ולי נתנו האלפים - ועוד לו אך המלוכה" (שם, ח). כוונתו: מי שנתנו לדוד את הרבבות עלולים לתת לו גם את המלוכה. שוב גילה שאל דעתו שאת המלוכה מעניק העם...³⁴

כללו של דבר: למרות שמבחינת אופיו ויחסו לרכוש ולנשים, מתאים שאל לקריטריונים שבדברים, י"ז - כאמור במאמרה של רות פז - פסול הוא למלוכה מבחינת השקפתו, בין משום שהוא רואה בה פונקציה צבאית (ולא משפטית), ובין משום שאינו רואה עצמו כמייצג את מלכות ה', אלא כמי שמולך בחסד העם, ומחויבותו להם קודמת לכול.

ה. פשר השניות בבחירת שאל

בחתימת דברינו ננסה לעמוד על פשר המניעים הסותרים שביסוד בחירתו של שאל. מחד, מניע שיסודו במידת החסד: "כי ראיתי את עמי, כי באה צעקתו אלי" (שמו"א, ט', טז); ומאידך, מניע שיסודו במידת הדין: "אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי" (הושע, י"ג, י)³⁵. למניע הראשון מתאימות תכונותיו של שאל העולות בקנה אחד עם הקריטריונים שבדברים י"ז, ולמניע השני מתאימות הסטיות בהשקפתו על המלוכה, ומתאים האיום שסופם לזעוק מלפני המלך (שמו"א, ח', יח).

המעין בשמו"א פרק ח' ימצא, שבפני שמואל הוצגו שתי דרישות שונות; בראש הפרק באה בקשת הזקנים: "אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך, עתה שימה לנו מלך **לשפטנו**" (ה), ובסוף הפרק מוצגת תביעת העם: "וימאנו העם לשמוע בקול שמואל, ויאמרו: לא! כי אם מלך יהיה עלינו... ויצא לפנינו **ונלחם את מלחמתינו**" (יט-כ).

32 לדעתי, בפסוק זה לא בא שאל לתרץ את החטא (זאת עשה בפסוק כא), אלא להגדירו.

33 ולפי תרגום יונתן, התנקה גלית דווקא בשאל, הגבוה מכולם.

34 השווה לעיל, לעניין המלך היושב על יכסא ה'.

35 פרשנים ייחסו פסוק זה להמלכת שאל. ראה רמב"ן לבראשית, מ"ט, י; אבן-עזרא, רד"ק ומצודות להושע, י"ג, י-יא.

דרישת העם נבדלת משל הזקנים בין בלשונה התוקפני ובין במהותה³⁶. הם אינם אומרים: "שימה לנו מלך", אלא: "מלך יהיה עלינו", ובכך הם מפקיעים את מקור הסמכות מה', המיוצג על-ידי נביאו. דרישתם היא למלך לוחם³⁷ וכנגד דרישה זו מוכיח אותם ה' במעמד ההמלכה במצפה: "ואציל אתכם מיד מצרים ומיד כל הממלכות הלחצים אתכם, ואתם היום מאסתם את אלהיכם" (שמו"א, י, יח-יט). כיוצא בזה מוכיח אותם שמואל, במעמד 'יחידוש המלוכה' בגלגל ("יב, ו-יב). תוכחתו כוללת סקירה היסטורית של התגלות ה' כאלוהי מערכות ישראל, ומסיימת: "ותראו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם, ותאמרו לי: לא! כי מלך ימלך עלינו³⁸ וה' אלהיכם מלככם" (שם, יב). בשתי התוכחות אין ביקורת על עצם הרעיון להמליך מלך, אלא על הרקע הביטחוני להצגת הדרישה³⁹, ועל כך שלפי דרישה זו מיועד המלך לתפקד דווקא במישור הביטחוני⁴⁰. על רקע זה באה גם ההתראה שבימשפט המלך' - דבר הלמד מן ההתייחסות לימרכבתו 'פרשיו', 'שרי אלפים ושרי חמשים' ויכלי מלחמתו וכלי רכבו' (שמו"א, ח', יא-יב).

מצד שני מציגים הזקנים - בנימה מתונה ובהנמקה צודקת - דרישה כשרה⁴¹ למלך שופט, ובאומרם: "שימה לנו מלך" (ה) הם מודים שמקור הסמכות בה' באמצעות נביאו. אין לשמואל עילה אידיאולוגית לפסול דרישה זו, ואת תגובתו ("וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו" - פס' ו) יש להבין על רקע אישי שיובהר להלן. כנגד זה הוא מתאונן: "ואני זקנתי ושבתי, ובני הַנֶּם אתכם, ואני התהלכתי לפניכם מנַעֲרֵי עד היום הזה, הנני ענו בי... את שור מי לקחתי" ("יב, ב-ג). על רקע זה מנחם אותו ה' בצרת רבים: "ככל המעשים אשר עשו מיום העלתי אותם ממצרים... כן המה עושים גם לך" (ח', ח).

רגישותו של שמואל תובן על רקע העובדה שהוא ממנה את בניו לשופטים (שמו"א, ח', א) - מעשה הרומז על כוונתו לייסד שושלת של מלכים-שופטים שתצא ממנו. בכך הוא מתכוון להגשים את חזונו של אמו, חנה, שרמזה לו בחתימת שירת ההודיה על הולדתו בנס ("ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו - ב', ל), ובמעשה המעיל הקטן שהיא מעלה לו מדי שנה (שמו"א, ב', יט) - והמסמל מלוכה⁴².

36 השווה סנהדרין, כ, ע"ב: "עמי הארץ שבהן קלקלו וכו'".

37 בביטוי 'ויהייה גם אנחנו ככל הגוים' נרמזת, לדעת ר' נהוראי, נטייה לעבודה זרה (ספרי, דברים, לפרק י"ז, יד).

38 דוק, שהוא מצטט בזה את לשון העם ולא את לשון הזקנים.

39 כיוצא בזה דוחה גדעון את הצעת המלוכה שנוסחה: "כי הושעתנו מיד מדין" (שופטים, ח', כב), ולעניין זה הוא אומר להם: "ה' ימשל בכם" (שם, פסוק כג). אבל עצם רעיון המלוכה מקובל עליו, ובפועל הוא נוהג גינוני מלוכת המתבטאים, בין היתר, בחלוקת השלל (שם, לא; ראה גם: שם, ח', יח, שמלכי מדיין מזהים את גדעון כמלך). גם השם אבימלך מעיד שאביו של זה ראה עצמו מלך.

40 השווה אור החיים, לדברים, י"ז, יד: "לפי שיש במינוי המלך ב' גדרים: א' שיהיה המבטח בו להנהיג המלחמות... וזהו דבר שנאוי בעיני ה'".

41 השווה בבלי, סנהדרין, כ: "זקנים שבדור כהוגן שאלו וכו'". גם הביטוי "ככל הגוים" אינו פוגם בבקשתם. שהרי ביטוי זה עצמו מופיע במצוות ההמלכה שבדברים י"ז, יד.

42 שמו"א, ט"ו, כז-כח. בשולי הדברים נעיר בזה שתי הערות: (א) לעובדה ששמואל עוטה מעיל מלוכה יחד עם אפוד בד של כהונה (שמו"א, ב' יח-יט) ניתן להתייחס כאינטרפרטציה לאידיאל של "ממלכת כהנים" (שמות, י"ט, ו), דהיינו: ממלכה שהמולך בה קשור גם לכהונה (דוגמת מלכי צדק מלך שלם שהיה גם "כהן לאל עליון" - בראשית, י"ד, יח); (ב) משייחסנו למינוי בניו של שמואל כוונה של ייסוד מלוכה, נוכל לפרש את תולנת הזקנים "ובניך לא הלכו בדרכיך" (שמו"א, ח', ה) כרומזים גם למשל יותם (שופטים, ט', ז-טו). שמואל רואה את המלך משועבד לעמו, דוגמת עצי הפרי במשל יותם הדוחים את הצעת המלוכה, כי יהיה עליהם "לנוע על העצים" אם ימלכו (שופטים, ט', ט, יא, יג). שמואל

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ה' נענה לשתי הדרישות. לדרישת הזקנים, ששאלו מלך שופט, הוא נענה במידת החסד, ומזמן להם את שאול, שתכונות אופיו מתאימות למלך האידיאלי לפי דברים י"ז - שלא ניתן לשחדו בממון, שאינו מתנשא על אחיו ושנשים אינן מסירות את לבו⁴³. לדרישת העם, שתבעו מלך לוחם, הוא נענה במידת הדין ונותן להם מלך באפו - את שאול שהשקפתיו פוסלות אותו מלשבת 'על כסא ה', מאחר שכמו העם גם הוא סבור שהמלך מקבל סמכותו מהם, ושהוא נועד לצאת לפנייהם ולהילחם את מלחמותיהם. מעתה פתוחות בפני ישראל שתי אפשרויות, והמפתח בידיהם. אם יאמצו את גישת הזקנים יזכו בשאול הנחבא אל הכלים, ושלכן הוא 'המלך אשר בחר ה', כי אין כמהו בכל העם" (י, כד) - לענווה. במקרה זה תהיה לברכה גם חולשתו של שאול להיכנע לרצון העם. אבל אם יעמדו במריים ובתביעתם למלך לוחם, יזכו בשאול שבהיותו 'משכמו ומעלה גבה מכל העם' הריהו 'בחור וטוב, ואין איש מבני ישראל טוב ממנו' - למלחמה (טו, ב). במקרה זה הוא יהיה המלך 'אשר בחרתם' (פרק י"ב, יג) וסופם שיזעקו מלפניו. במקרה הראשון: 'והי'תם גם אתם וגם המלך... אחר ה' אלהיכם" (י"ב, יד), ובמקרה השני: 'גם אתם גם מלככם תִּסְפּוּ" (שם, כה).

אכן נע "בית-אל, והגלגל והמצפה ושפט את ישראל את כל המקומות האלה" (שמו"א, ז', טז). בניו, לעומתו, אינם הולכים, פיסית, בדרכיו אלא: "שפטים בבאר-שבע" (שם, ח', ב) - דוגמת האטד האומר: "באו חסו בצל"י" (שופטים, טו, טז). השווה: בבלי, שבת, נ"ו, ע"א: "שמואל הצדיק וכו'"; רד"ק, שמו"א, ח', ב, ד"ה "בבאר-שבע". כפי שהסירה איזבל לבו של אחאב מלעשות משפט צדק לנבות (מלכ"א, כ"א, ז-טו).